

بررسی سه دهه شکاف اشتغال شهری و روستایی در استان آذربایجان شرقی (۱۳۴۵-۷۵)

ادریس مرسلی - کارشناس ارشد معاونت عمران و صنایع روستایی
وزارت جهاد کشاورزی

چکیده

ایجاد اشتغال از مهم ترین ابزارهای کاهش فقر، بیکاری و نابرابری است. اشتغال زایی متوازن و متعادل از یک طرف موجب افزایش سطوح درآمدی شده و از طرف دیگر سبب کاهش اختلافات درآمدی خواهد بود؛ بنابراین افزایش فرصت های شغلی در مناطقی که از فقر مطلق رنج می برند از اهمیت مضاعفی برخوردار است. در مقاله حاضر شکاف بین اشتغال ایجاد شده در مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی طی سه دهه گذشته از سال ۱۳۴۵-۷۵ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته که نتایج آن بیانگر گرایش شدید ایجاد اشتغال در مناطق شهری استان می باشد. به طوری که در این مدت افزایش فرصت های شغلی در شهرها بیش از ۹ برابر مناطق روستایی بوده و از سهم شاغلین روستایی ۲۲/۵ درصد کاسته شده و به همین میزان به سهم شاغلین شهری اضافه شده است. در طول ۳۰ سال مورد بررسی، از هر ۱۰۰ شغل ایجاد شده در استان کمتر از ۱۰ شغل به روستاها و بیش از ۹۰ شغل به شهرها اختصاص داشته و این در حالی است که نه تنها از تعداد بیکاران شهری کم نشده بلکه بیش از ۳۲ هزار نفر نیز به جمع بیکاران شهری استان اضافه شده است. مقایسه شکاف اشتغال شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی با متوسط شکاف موجود در بین مناطق شهری و روستایی کشور، گسترده تر بودن شکاف اشتغال را در این استان بیان می کند که این مسئله حاکی از گرایش شدید سیاست های اشتغال زایی استان به مناطق شهری است. با توجه به تحولات گذشته می توان دریافت که سرمایه گذاری ها و ایجاد فرصت های شغلی با تاکید بر مناطق شهری استان نتوانسته مشکل بیکاری را تخفیف دهد و چنانچه سیاست های متناسب و متوازن سرمایه گذاری بین مناطق

شهری و روستایی استان پیگیری نشود، آثار منفی متعدد اجتماعی و اقتصادی دربر خواهد داشت و هدایت گسترده‌ی منابع به سوی شهرها تشدید خواهد شد و استفاده‌ی بهینه‌ی منابع در گسترده‌ی وسیع استان غیر ممکن خواهد بود. بنابراین و با توجه به اثرات مثبت ایجاد اشتغال در توزیع متناسب درآمد و تخفیف فرایندهای مهاجرت بدون برنامه از روستاها به شهرهای استان، پیشنهاد می‌شود که مجموعه سیاست‌های کلان اشتغال‌زایی بانگرس برنامه‌ریزی منطقه‌ای و کاهش شکاف اشتغال شهری و روستایی در استان تهیه و تدوین گردد.

◆ واژه‌های کلیدی: شکاف اشتغال، فرصت‌های شغلی، تحولات جمعیتی، بیکاری

مقدمه

استان آذربایجان شرقی با ۴۵۴۸۱ کیلومتر مربع مساحت (حدود ۲/۸ درصد از مساحت کل کشور) به عنوان دهمین استان وسیع، در شمال غربی کشور جمهوری اسلامی ایران قرار دارد. این استان به دلیل قرار گرفتن در موقعیت مرزی و نزدیکی به آسیای میانه و هم‌مرزی با استان‌های بزرگ و نیز داشتن شرایط طبیعی و اقتصادی مناسب از اهمیت خاصی در بین تمام استان‌های کشور برخوردار است. استان آذربایجان شرقی با دارا بودن ۶/۷۵ درصد از سطح اراضی زیر کشت کل کشور رتبه‌ی سوم و با ۷/۱۶ درصد از سطح محصولات سالیانه رتبه‌ی دوم را در سال ۱۳۷۹ به خود اختصاص داده است. این استان از نظر تولید سبزیجات با ۸/۶ درصد از تولید کل کشور رتبه‌ی دوم، با ۶/۱۰ درصد تولیدات باغی کشور رتبه‌ی هفتم و با ۴/۰۶ درصد تولید غلات رتبه‌ی هشتم را کسب کرده است.^۱ استان آذربایجان شرقی با داشتن کارخانجات بزرگ صنعتی نظیر پتروشیمی، پالایشگاه، ماشین‌سازی، تراکتورسازی و جزء استان‌های مهم صنعتی کشور محسوب می‌شود. براساس آمار سال ۱۳۷۷ تعداد ۸۲۴ کارگاه صنعتی (ده نفر کارگر و بیشتر) با ارزش افزوده‌ای معادل ۱۸۵۲ میلیارد ریال در این استان فعالیت دارند^۲ که به ترتیب ۵/۸ و ۴/۴ درصد کل کشور را شامل شده و رتبه‌ی چهارم و هفتم را در بین ۲۸ استان کشور به خود اختصاص داده‌اند.

میزان فعالیت و اشتغال این استان طی سالیان گذشته از متوسط کشور بیشتر و نرخ بیکاری آن نیز همواره از میانگین کشور کمتر بوده است.^۳ براساس آمار موجود در سال ۱۳۷۹ میزان فعالیت و اشتغال استان به ترتیب ۲/۶۴ و ۷/۲۳ درصد از متوسط کشور بیشتر و نرخ بیکاری آن نیز معادل ۷/۲۳ درصد از متوسط کشور پائین‌تر بوده است.^۴ با این حال مقایسه‌ی تعداد جویندگان کار ثبت نام شده و فرصت‌های شغلی ایجاد شده طی دوره‌ی چهار ماهه‌ی اول سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ بیانگر افزایش تعداد بیکارانی است که نتوانسته‌اند به شغل‌های مورد نظر دست پیدا کنند.^۵

با توجه به مشخصات ذکر شده به نظر می‌رسد توجه و تاکید بر اشتغال در مناطق روستایی استان و

کاهش شکاف موجود در ایجاد فرصت های شغلی بین مناطق شهری و روستایی استان تاثیر مهمی در کاهش معضلات اجتماعی و اقتصادی انسان خواهد داشت، و موقعیت اقتصادی و ثبات جمعیتی آن را بهبود خواهد بخشید. به همین دلیل در مقاله حاضر سعی شده است شکاف و نابرابری اشتغال بین مناطق شهری و روستایی استان طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) مورد بحث و بررسی قرار گیرد. بدین منظور با نگاهی اجمالی به روند تحولات جمعیتی این مناطق، تغییرات جمعیتی بالای ۱۰ سال، جمعیت فعال، جمعیت شاغل و بیکار مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و با تمرکز بر تحولات اشتغال مناطق شهری و روستایی، نوسانات اشتغال ایجاد شده در بخش های اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) به بحث و بررسی گذاشته می شود و با توجه به نتایج حاصله پیشنهادات مورد نظر ارائه می گردد. نظر به استفاده از آمار و سرشماری های عمومی نفوس و مسکن در این تحقیق، تعاریف و مفاهیم بکار رفته نیز از همین منابع استخراج شده اند. به عبارت دیگر از نظر مرکز آمار کشور منظور از جمعیت بیکار، تعداد جمعیت جوای کار و هدف از جمعیت شاغل تعداد افراد مشغول به کار و فعالیت در طول زمان مورد نظر بوده و مجموع جمعیت بیکار و شاغل، تعداد جمعیت فعال را تشکیل می دهند. «شکاف اشتغال»^۷ نیز به عنوان معیاری در بیان نابرابری اشتغال ایجاد شده بین مناطق شهری و روستایی مدنظر قرار گرفته که بیانگر تفاوت اشتغال ایجاد شده بین مناطق یاد شده بوده و بر اساس دو معیار میزان اشتغال (به نفر) و نسبت اشتغال مناطق شهری به روستایی به دست آمده و مورد بحث قرار گرفته است.

تحولات جمعیتی استان

تحولات جمعیت یکی از مهم ترین عواملی است که اگر مطابق با شرایط اقتصادی و منابع بالفعل جامعه صورت نگیرد، مشکلات متعددی را فراهم می کند. رشد سریع جمعیت با استفاده بیشتر از منابع، رشد اقتصادی را دچار وقفه نموده، فشار بر منابع طبیعی را افزایش داده است و پایداری توسعه را تهدید می نماید.^۸ بررسی های انجام شده بیانگر این نکته است که تحولات جمعیتی در دهه های اخیر روند اقتصادی اجتماعی را تحت تاثیر قرار داده است.^۹ از جمله این روندها متاثر شدن بازار کار در اثر افزایش سریع جمعیت نیروی کار می باشد.

طی سال های گذشته جمعیت مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی دچار تغییرات زیادی بوده و اثرات نگران کننده ای در بازار کار این مناطق داشته است. در ۳۰ سال گذشته (۷۵-۱۳۴۵) جمعیت استان از حدود ۲ میلیون نفر به ۳/۳ میلیون نفر رسیده و بارشدهی ۱۷۹ درصد در سال بیش از ۱۳۷ میلیون نفر افزایش داشته است. این در حالی است که اولاً سهم جمعیت استان از کل جمعیت کشور روندی کاهشی را طی کرده و نرخ رشد سالانه ی آن نیز از نرخ رشد متوسط کشور کمتر بوده است.^{۱۰}

در طول سال های (۷۵-۱۳۴۵) همواره سهم جمعیت روستایی کاهش و سهم جمعیت شهری افزایش داشته است، به طوری که سهم جمعیت روستایی استان از ۶۶/۴ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۳۹/۷ درصد در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته و سهم جمعیت شهری استان از ۳۳/۶ به ۶۰/۳ درصد افزایش پیدا کرده است. در این مدت افزایش تعداد جمعیت روستایی روند کندی داشته و با افزایش ۲۵۵۷۸ نفر، از ۱۷۹ میلیون نفر در سال ۱۳۴۵ به ۱۳۲ میلیون نفر رسیده و بدین ترتیب سالیانه به طور متوسط ۸۵۳ نفر به جمعیت روستایی

اضافه شده است. در صورتی که در مناطق شهری تحولات جمعیتی افزایشی بوده و با بیش از ۱۴/۳۴ میلیون نفر افزایش سالیانه، ۴۴۹۵۲ نفر به جمعیت شهری اضافه شده است و این در حالی است که جمعیت روستایی در سال ۱۳۴۵ دو برابر جمعیت شهری بوده، لکن بعد از ۳۰ سال به حدود نصف جمعیت شهری کاهش پیدا کرده است. به طور کلی میزان افزایش جمعیت شهری استان آذربایجان شرقی در مدت ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵)، نزدیک به ۵۳ برابر افزایش جمعیت مناطق روستایی آن بوده است، بدین معنی که در ازای هر یک نفر افزایش به جمعیت روستایی استان، معادل ۵۳ نفر به جمعیت شهری آن اضافه شده است^{۱۱} (جدول ۱).

میزان تغییرات جمعیت شهری و روستایی استان در هر یک از مقاطع سال‌های مورد بررسی متفاوت بوده است در ده سال اول (۵۵-۱۳۴۵) افزایش جمعیت شهری ۴/۲ برابر افزایش جمعیت روستایی و در ده سال دوم (۶۵-۵۵) افزایش جمعیت شهری ۵/۱ برابر جمعیت روستایی بوده و در ده سال آخر (۷۵-۶۵) با اینکه به جمعیت شهری استان بیش از ۴۰۰ هزار نفر اضافه شده، از جمعیت روستایی آن بیش از ۱۷۰ هزار نفر کاسته شده است. به طور کلی در طی ۳۰ سال مورد بحث تنها ۲ درصد از افزایش جمعیت به مناطق روستایی و بیش از ۹۸ درصد به مناطق شهری اختصاص یافته است. به عبارت دیگر به ازای افزایش هر ۱۰۰ نفر به جمعیت استان، فقط ۲ نفر به جمعیت روستاها اضافه شده است و در طول این سه دهه تنها در دهه ی ۷۵-۶۵ است که هم جمعیت مطلق و هم جمعیت روستایی استان کاهش داشته و نسبت این تغییرات به شکلی بوده که در ازای افزایش حدود ۴ نفر به جمعیت شهری نزدیک به ۲ نفر از جمعیت روستایی کاهش پیدا کرده است.

بررسی مقایسه‌ای تحولات جمعیت مناطق شهری و روستایی استان، با متوسط تحولات جمعیتی همین مناطق در کل کشور بیانگر آن است که اگر چه سهم جمعیت روستایی کل کشور نیز روندی کاهشی داشته و به سهم جمعیت شهری اضافه شده، لکن میزان این تحولات متفاوت بوده است، میزان کاهش سهم جمعیت روستایی در استان آذربایجان شرقی ۳/۴ درصد بیشتر از متوسط کشور بوده، متوسط نرخ رشد سالیانه ی جمعیت روستایی کشور ۷/۲۵ درصد بوده است، در حالی که این نرخ در استان ۰/۰۶ درصد بوده و شکاف بین افزایش جمعیت شهری و روستایی در استان بیش از متوسط روستاهای کشور بوده است. به طوری که افزایش سهم جمعیت روستایی در کل کشور طی ۳۰ سال (۷۵-۴۵) حدود ۲۲/۵ درصد و برای مناطق شهری حدود ۷۷/۵ درصد بوده که نسبت به تحولات سهم جمعیتی مناطق روستایی و شهری استان بسیار متفاوت است. (جدول ۱).

تحولات جمعیت دهساله و بیشتر

جمعیت بالای ده سال به دو قسمت جمعیت فعال و غیر فعال تقسیم می‌شود، جمعیت فعال آن بخش از جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر را تشکیل می‌دهد که یا شاغلند و یا بیکار جویای کار، و جمعیت غیر فعال قسمتی از جمعیت بالای ده سال است که افراد محصل، خانه دار، بازنشسته و دارای درآمد بدون کار را شامل می‌شود.

طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵)، جمعیت بالای ده سال استان آذربایجان شرقی از ۱/۲۷ میلیون نفر به ۲/۵۸ میلیون

جدول شماره ۱- تحولات جمعیت مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی بین سالهای (۷۵-۱۳۴۵)

(نفر - درصد)

شرح	دوره		۱۳۴۵-۵۵		۱۳۵۵-۶۵		۱۳۶۵-۷۵		۱۳۷۵-۸۵		۱۳۸۵-۹۵		شکاف شهری و روستایی
	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	
روستایی	-۲۶/۷	۲۵۵۷۸	-۸/۳	۸۰۰۷۷	-۹/۶	۱۱۶۱۳۸	-۸/۸	۱۷۰۶۳۷	-۸/۸	۱۹۶۲۱۵	-۱۷/۹	۱۹۶۲۱۵	۴/۲
شهری	۲۶/۷	۱۳۴۸۵۵	۸/۳	۳۳۶۶۶۸	۹/۶	۵۹۳۴۹۲	۸/۸	۴۱۸۲۹۵	۸/۸	۹۳۰۲۶۰	۱۷/۹	۱۰۱۱۷۸۷	۴/۲
کل استان	-	۱۳۴۴۱۳۳	-	۴۱۶۸۴۵	-	۷۰۹۶۲۰	-	۲۴۷۶۵۸	-	۱۱۲۶۴۷۵	-	۹۵۷۲۸۸	۵/۱
شکاف		۱۳۴۴۹۷۷		۲۵۶۶۹۱		۴۷۳۲۵۴		-		۷۳۴۰۲۵		-	
نسبت		۵۲/۷		۴/۲		۵/۱		-		۴/۷		-	

مأخذ: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن استان آذربایجان شرقی بین سالهای ۷۵-۱۳۴۵

نفر افزایش داشته و حدود ۲ برابر شده است. نرخ رشد جمعیت بالای ۱۰ سال استان ۲/۳۸ درصد بوده که در مقایسه با متوسط کشور ۰/۹۵ درصد کمتر بوده است. در همین مدت یک جابه جایی بین سهم جمعیت بالای ۱۰ سال مناطق شهری و روستایی استان اتفاق افتاده، به طوری که سهم مناطق روستایی از ۶۴/۵ درصد به ۳۸ درصد کاهش و سهم مناطق شهری نیز از ۳۵/۵ به ۶۲ درصد افزایش یافته است. (جدول ۲)

در حالی که جمعیت بالای ۱۰ سال مناطق روستایی در سال ۱۳۴۵ نزدیک به دو برابر مناطق شهری بوده، لکن با نرخ رشدی کمتر از مناطق شهری در این مدت (۰/۵۸ درصد)، سهم این مناطق به حدود نصف مناطق شهری در سال ۱۳۷۵ رسیده است. میزان افزایش جمعیت بالای ۱۰ سال مناطق شهری سالانه بیش از ۷ برابر مناطق روستایی بوده که این افزایش در مقایسه با متوسط کشور (۲/۳۷ برابر) ۳/۶۳ برابر کمتر می باشد.^{۱۲}

طی ۳۰ سال مورد بحث، جمعیت غیر فعال استان آذربایجان شرقی از ۶۷۵ هزار نفر به ۷۶۰۹ میلیون نفر رسیده و بیش از ۹۳۴ هزار نفر افزایش یافته و بدین ترتیب ۲/۳۸ برابر شده است در صورتی که در همین مدت جمعیت غیر فعال کشور ۳/۲ برابر افزایش داشته است. نرخ رشد سالانه جمعیت غیر فعال استان با ۲/۹۴ درصد، از نرخ رشد جمعیت غیر فعال کشور (۳/۹۶ درصد) حدود ۷۰۲ درصد کمتر بوده است. (جدول ۲)

در طول ۳۰ سال مورد بحث، جمعیت فعال استان آذربایجان شرقی بیش از ۳۷۴ هزار نفر افزایش یافته و از حدود ۶۱۰ هزار نفر در سال ۱۳۴۵ به بیش از ۹۷۵ هزار نفر در سال ۱۳۷۵ رسیده و با نرخ رشدی سالانه ۷۵۷ درصد بیش از ۷۵۹ برابر افزایش داشته است. مقایسه این تغییرات با کل کشور حاکی از آن است که این افزایش در استان کمتر از کشور بوده به طوری که نرخ رشد سالانه ی جمعیت فعال در استان ۸/۸۴ درصد و نسبت افزایش آن نیز ۰/۴۵ برابر کمتر از کشور بوده است.^{۱۳}

در مدت مورد بررسی، از سهم جمعیت فعال روستایی استان ۲۴/۷ درصد کاهش و به همین مقدار به سهم جمعیت فعال مناطق شهری اضافه شده و نرخ رشد جمعیت فعال شهری خیلی بیشتر از مناطق روستایی بوده و میزان افزایش جمعیت فعال در مناطق شهری بیش از ۳۶ برابر مناطق روستایی بوده است. در این مدت با اینکه جمعیت فعال شهری ۲/۸۳ برابر شده، افزایش جمعیت فعال روستایی ۷۰۲ برابر بوده و این در حالی است که جمعیت فعال روستایی در سال ۱۳۴۵ بیش از ۲ برابر جمعیت فعال شهری بوده است. اگر چه در مقاطع ده ساله اول (۵۵-۱۳۴۵) و سوم (۷۵-۱۳۶۵) افزایش جمعیت فعال روستایی کند بوده، لکن در ده سال دوم (۶۵-۵۵)، جمعیت فعال روستایی با ۲۹۳۷۵ نفر با کاهش مواجه بوده و به طور کلی میزان افزایش سهم جمعیت فعال مناطق روستایی طی ۳۰ سال مورد بحث کمتر از ۳ درصد و برای مناطق شهری بیش از ۹۷ درصد بوده است. مقایسه تحولات جمعیت فعال شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی با سایر مناطق کشور حاکی از آن است که نرخ رشد و میزان افزایش جمعیت فعال روستایی استان کمتر از متوسط کشور و در مناطق شهری استان بیشتر از متوسط کشور بوده است، به طوری که نرخ رشد جمعیت فعال در مناطق شهری استان ۰/۷۴ درصد بیشتر و در مناطق

جدول شماره ۲- تعداد و سهم جمعیت ۱۰ سال و بیشتر، فعال و غیرفعال روستایی و شهری استان آذربایجان شرقی در طی سال‌های (۷۵-۱۳۴۵) (نفر - درصد)

نرخ رشد سالانه	متوسط	تغییرات ۷۵-۱۳۴۵		۱۳۷۵		۱۳۶۵		۱۳۵۵		۱۳۴۵		سال	شرح
		سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد		
		۱۳۴۵											
۰/۰۸	۳۳۰	-۲۲/۷	۹۹۰۲	۴۲/۳	۴۱۲۴۹	۴۶/۷	۳۷۶۳۸	۵۹/۱	۴۰۵۷۳	۶۷/۰	۲۰۲۷۲۷	روستایی	جمعیت
۳/۵۳	۱۳۳۹	-۲۲/۷	۳۴۴۶۶	۵۷/۷	۵۶۲۷۹۲	۵۳/۳	۴۲۹۰۹۳	۴۰/۹	۲۸۰۵۸۷	۳۳/۰	۱۹۸۶۲۶	شهری	فعال
۱/۵۷	۱۳۴۹	-	۳۷۴۰۶۸	۱۰۰	۹۷۵۴۴۱	۱۰۰	۸۰۵۴۹۱	۱۰۰	۶۸۶۳۶۰	۱۰۰	۶۱۰۳۳۳	کل استان	جمعیت
۱/۰۱	۴۹۳۷	-۲۶/۹	۱۴۸۴۲۲	۳۵/۴	۵۶۹۰۱۵	۴۶/۶	۵۹۲۲۱۶	۴۰/۹	۳۶۹۰۹۹	۶۲/۳	۲۲۰۵۹۳	روستایی	غیرفعال
۴/۸۱	۲۶۱۹۶	۲۶/۹	۷۸۵۸۷۸	۶۴/۶	۱۰۴۱۳۹	۵۳/۴	۶۸۰۰۶۲	۵۹/۱	۵۳۳۸۸۷	۳۷/۷	۲۵۴۲۶۱	شهری	جمعیت
۲/۹۴	۲۱۱۴۲	-	۹۳۴۳۰۰	۱۰۰	۱۶۰۹۱۵۴	۱۰۰	۱۲۲۳۲۷۸	۱۰۰	۹۰۱۹۵۶	۱۰۰	۶۷۴۸۵۴	کل استان	جمعیت
۰/۵۸	۵۲۷۷	-۲۶/۵	۱۵۸۱۳۴	۳۸/۰	۹۸۱۶۶۴	۴۶/۴	۹۶۵۶۱۴	۴۸/۸	۷۷۴۸۷۲	۶۴/۵	۸۱۳۳۴۰	روستایی	جمعیت
۴/۳۰	۳۸۳۳۵	۲۶/۵	۱۱۵۰۰۴۴	۶۲/۰	۱۶۰۲۹۳۱	۵۳/۴	۱۱۰۹۱۵۵	۵۱/۲	۸۱۳۴۳۴	۳۵/۵	۴۵۲۸۸۷	شهری	۱۰ ساله
۲/۳۸	۴۴۶۱۲	-	۱۳۰۸۳۶۸	۱۰۰	۲۵۸۴۵۵۵	۱۰۰	۲۰۷۷۷۶۹	۱۰۰	۱۵۸۸۳۴۶	۱۰۰	۱۲۷۶۲۲۷	کل استان	و بیشتر

مآخذ: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن استان آذربایجان شرقی در طی سال‌های ۷۵-۱۳۴۵

روستایی آن ۶/۶۵ درصد کمتر از متوسط کشور می باشد. با توجه به اینکه هم در استان و هم در کل کشور یک حرکت و جابه جایی جمعیت فعال از مناطق روستایی به شهری وجود دارد، آمار فوق بیانگر تشدید این تحرکات در استان آذربایجان شرقی نسبت به متوسط کشور می باشد.

شکاف اشتغال و بیکاری بین مناطق شهری و روستایی

یکی از دلایل مهم مهاجرت از مناطق روستایی به شهرها، کمبود فرصت های شغلی در روستاها و وجود فرصت های شغلی پردرآمد در شهرها است، به عبارت دیگر وجود شکاف و نابرابری فرصت های شغلی و درآمدهای انتظاری ناشی از آن موجبات مهاجرت را فراهم می نماید.

در سال ۱۳۴۵ حدود ۶۵/۵ درصد از شاغلین استان آذربایجان شرقی در مناطق روستایی سکونت داشته اند و تعداد شاغلین روستایی حدود ۷/۹ برابر شاغلین شهری بوده است، ولی روند تحولات اقتصادی اجتماعی و تحرکات جمعیتی ناشی از آن، موجب شده تا حالتی برخلاف آنچه در سال ۱۳۴۵ بین سهم شاغلین مناطق شهری و روستایی بوده، اتفاق بیافتد به طوری که بر اساس آمار آخرین سرشماری در سال ۱۳۷۵، حدود ۵۷ درصد از شاغلین استان در شهرها و تنها ۴۳ درصد آنها در مناطق روستایی سکونت داشته اند و تعداد شاغلین شهری ۷۳/۲ برابر شاغلین روستایی می باشد.

طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) تعداد شاغلین استان از ۵۴۸ هزار نفر به ۹۱۵ هزار نفر رسیده که ۳۶۷ هزار نفر افزایش داشته و بدین ترتیب ۷۶/۷ برابر شده است. در این مدت تعداد شاغلین شهری حدود ۳۳۲ هزار نفر افزایش یافته و ۲/۷۵ برابر شده، در صورتی که تعداد شاغلین روستایی حدود ۳۵ هزار نفر افزایش داشته و ۷۰/۹ برابر شده است. در این مدت افزایش سالیانه شاغلین شهری و روستایی به ترتیب ۱۱۰۶۵ و ۱۱۷۵ نفر بوده و بدین ترتیب افزایش سالانه شاغلین شهری استان ۹/۶ برابر روستایی بوده است. به عبارت دیگر به ازای هر فرصت شغلی ایجاد شده در روستاهای استان، بیش از ۹ شغل در شهرهای استان فراهم شده است.

مقایسه اشتغال ایجاد شده در مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی با کل کشور، مبین آن است که اگر چه در مناطق شهری کشور نیز تعداد و نسبت شغل های فراهم شده بیش از مناطق روستایی کشور بوده، لکن تعداد و نسبت آنها در استان و کل کشور بسیار متفاوت است. به طوری که تعداد فرصت های شغلی در روستاهای کشور ۷۳۴ برابر و در شهرهای آن ۳/۴ برابر شده و میزان افزایش سالانه شاغلین شهری در کشور ۴/۲۷ برابر شاغلین روستایی بوده است، بدین ترتیب به ازای هر شغل ایجاد شده در روستاهای کشور حدود ۴ شغل در شهرها فراهم شده که این نسبت در مقایسه با استان آذربایجان شرقی (۹ برابر) بسیار کمتر است. بنابراین می توان نتیجه گرفت که در مدت ۳۰ سال، شکاف اشتغال بین مناطق شهری و روستایی در این استان به مراتب شدیدتر از متوسط کشور بوده است. شکاف اشتغال مناطق شهری و روستایی استان در مقاطع مختلف سه دهه ی مورد بررسی متفاوت بوده است، در مقطع ده ساله اول (۵۵-۱۳۴۵) تعداد مشاغل ایجاد شده در شهرهای استان ۷/۷ برابر روستاها بوده و از هر ۱۰۰ فرصت شغلی فراهم شده در استان ۷۷ شغل در شهرها و تنها ۲۳ شغل در روستاها بوده است، در دهه دوم (۶۵-۱۳۵۵) این شکاف طوری بوده که به تعداد شاغلین شهری بیش از ۱۰۲ هزار نفر اضافه

شده ولی از تعداد شاغلین روستایی حدود ۳۰ هزار نفر کاسته شده و بدین ترتیب با ایجاد شغل‌های متعدد در شهرهای استان، شغل‌های موجود مناطق روستایی به اندازه‌ی ۳۰ هزار نفر کاهش یافته است. در ده سال سوم (۷۵-۱۳۶۵) شکاف موجود تخفیف یافته به طوری که از هر شغل ایجاد شده در روستاهای استان، ۲/۸ شغل به شهرها اختصاص یافته است؛ بنابراین در این دهه (بعد از پیروزی انقلاب اسلامی) فرصت‌های شغلی بین مناطق شهری و روستایی به صورت متعادل توزیع شده و شکاف اشتغال بین مناطق یاد شده کاهش قابل توجهی یافته است. به طور کلی در ۳۰ سال مورد بحث تنها ۹/۶ درصد از شغل‌های استانی به روستاها و ۹۰/۴ درصد دیگر به شهرها تعلق داشته، لکن با افزایش نسبت اشتغال بیشتر در شهرها به تعداد بیکاران در مناطق شهری نیز اضافه شده است، به طوری که گسترش شکاف اشتغال به نفع جامعه‌ی شهری استان، نتوانسته به رفع بیکاری در شهرها و استان کمک نماید و تعداد بیکاران شهری و بیکاران کل استان در طول ۳۰ سال به ترتیب ۳۲۲۲۱ و ۶۸۶۸ نفر افزایش یافته است (جدول ۳).

بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که علی‌رغم نقطه اتکای ایجاد اشتغال در مناطق شهری استان، مشکل بیکاری مناطق روستایی استان طی سال‌های گذشته به معضل شهری تبدیل شده است که به نظر می‌رسد چنین روندی نتیجه سیاست‌های ۵۰ ساله برنامه‌ریزی توسعه در کشور است، که به تعبیر جامعه‌شناسان از آن می‌توان به فرایندهای توسعه‌ای بدون اشتغال نام برد.^{۱۴} این سیاست‌ها ناشی از بکارگیری «نظریه انتقال نیروی کار از روستا به شهر»^{۱۵} بود که حل معضل بیکاری را در سایه صنعتی شدن و تمرکز صنایع در شهرها با عدم توجه به روستاها پیگیری نموده است. بکارگیری این نظریات موجب شده تانه تنها اهداف صنعتی شدن در کشورهای جهان سوم تحقق نیابد بلکه معضل جدیدی به نام بیکاری لجام گسیخته شهری به همراه وابستگی و بحران هویت نیز در آنها فراهم شود. «مایکل تودارو» اقتصاددان معروف کشورهای جهان سوم در این خصوص می‌نویسد: «نتیجه‌ی اجتناب‌ناپذیر چنین سیاستی رشد فوق‌العاده‌ی مراکز شهری بوده است که از هجوم سریع کارگران غیر ماهر روستایی به شهرها برای یافتن مشاغل کمیاب شهری ناشی شده است. متأسفانه با توجه به توان بخش صنعتی نوین در جذب این مهاجران پیش‌بینی‌های خوش‌بینانه تحقق نیافته و در واقع شکست صنایع نوین شهری در ایجاد فرصت‌های اشتغال به میزان قابل توجه، یکی از آشکارترین شکست‌های فرایند توسعه در خلال دو قرن گذشته است.»^{۱۶}

شکاف اشتغال شهری و روستایی در بخش‌های اقتصادی

طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) تغییرات قابل توجهی در تعداد و سهم شاغلین بخش‌های مختلف اقتصادی مناطق شهری و روستایی وجود داشته است، روند این تغییرات طوری بوده که تعداد و سهم شاغلین بخش کشاورزی کاهش یافته و بر تعداد و سهم شاغلین بخش‌های صنعت و خدمات اضافه شده است، اگر چه چنین روندی در تحولات شاغلین کشور نیز مشاهده می‌شود، لکن با نگاهی به تغییرات سهم شاغلین بخش‌های اقتصادی و مقایسه‌ای آنها مشخص می‌شود که کاهش سهم شاغلین بخش

جدول شماره ۳ - تحولات جمعیت شاغل و بیکار مناطق شهری و روستایی آذربایجان شرقی در طی سالهای ۱۳۴۵-۷۵ (نفر - درصد)

شرح	دوره		۱۳۴۵-۷۵		۱۳۵۵-۷۵		۱۳۶۵-۷۵		۱۳۷۵-۷۵		۱۳۸۵-۷۵		۱۳۹۵-۷۵		نسبت	شهری و روستایی
	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم		
شاغل	روستایی	۱۰۲۰۸	-۷/۶	۱۰۳۳۴۷	-۷/۵	۱۰۳۳۴۷	-۷/۵	۱۰۳۳۴۷	-۷/۵	۱۰۳۳۴۷	-۷/۵	۱۰۳۳۴۷	-۷/۵	۱۰۳۳۴۷	شهری	شهری
	کل استان	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	-۷/۵	۷۹۱۷۰	کل استان	کل استان
شکاف اشتغال	نفر	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	-	۶۸۹۶۲	نفر	شکاف اشتغال
	نسبت	۷/۷	-	۷/۷	-	۷/۷	-	۷/۷	-	۷/۷	-	۷/۷	-	۷/۷	نسبت	نسبت
بیکار	روستایی	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	-۷/۲	۷۱۷۸۲	روستایی	روستایی
	شهری	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	-۲۴/۳	۲۷۹۱	شهری	شهری
شکاف بیکاری	کل استان	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	-	۴۲۹۹۱	کل استان	کل استان
	نفر	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	-	۵۷۵۷۴	نفر	شکاف بیکاری
نسبت	نسبت	-۹/۲	-	-۹/۲	-	-۹/۲	-	-۹/۲	-	-۹/۲	-	-۹/۲	-	-۹/۲	نسبت	نسبت
	نسبت	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	نسبت	نسبت

منابع: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن استان آذربایجان شرقی در طی سالهای ۱۳۴۵-۷۵

کشاورزی در استان کمتر از کشور بوده (۲۴/۴ درصد استان و ۲۶/۳ درصد کشور) و افزایش سهم شاغلین بخش صنعت در استان بیشتر از متوسط کشور (استان ۸۵/۸ و کشور ۲/۲ درصد) و افزایش سهم شاغلین بخش خدمات در استان کمتر از متوسط کشور بوده است (استان ۱۴/۵ درصد و کشور ۱۹ درصد). بدین ترتیب ملاحظه می‌گردد که اولاً استان آذربایجان شرقی نسبت به متوسط کشور سهم کمتری از شاغلین بخش کشاورزی را از دست داده، اما سهم شاغلین بیشتری در بخش صنعت، و سهم شاغلین کمتری نیز در بخش خدمات به دست آمده است، به عبارت دیگر گرایش‌های شغلی استان در مقایسه با کشور طی ۳۰ سال گذشته بیشتر صنعتی بوده است.^{۱۷}

بررسی تحولات شاغلین بخش کشاورزی استان آذربایجان شرقی و مقایسه آن بین مناطق شهری و روستایی حاکی از آن است که در طول ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) از تعداد و سهم شاغلین این بخش به ترتیب حدود ۴۱ هزار نفر یعنی ۲۴/۴ درصد کاسته شده است، اگر چه بیش از ۸۰ درصد از کاهش تعداد شاغلین این بخش، در مناطق روستایی استان اتفاق افتاده لکن سهم شاغلین همین بخش در روستاهای استان همچنان حفظ شده و حتی اندکی نیز افزایش داشته است (۷۱ درصد)، به عبارت دیگر علی‌رغم کاهش تعداد و سهم شاغلین بخش کشاورزی در استان و روستاهای آن باز هم عمده شاغلین روستایی در بخش کشاورزی فعالیت دارند.

میزان تغییرات شاغلین بخش کشاورزی در مناطق روستایی و شهری استان طی دوره‌های مختلف مورد بررسی متفاوت می‌باشد، به طوری که طی ده سال اول (۵۵-۱۳۴۵) از تعداد شاغلین این بخش در هر دو منطقه کاسته شده، در ده سال دوم (۶۵-۱۳۵۵) به تعداد شاغلین این بخش در هر دو منطقه اضافه شده و در دوره سوم (۷۵-۱۳۶۵) از تعداد شاغلین کشاورز روستایی ۱۲۶۵ نفر کاهش و به تعداد شاغلین کشاورز شهری ۹۱۱۷ نفر اضافه شده است (جدول ۴).

بررسی تحولات شاغلین بخش صنعت استان بیانگر آن است که علی‌رغم گرایش‌های شغلی به این بخش در کل استان و افزایش سهم شاغلین آن به میزان ۸/۸ درصد، سهم شاغلین این بخش در روستاهای استان ۱۷/۳ درصد کاهش داشته است. طی ۳۰ سال گذشته تعداد شاغلین این بخش در استان بیش از ۱۴۳ نفر افزایش یافته و ۲/۲ برابر شده، لکن میزان این افزایش در مناطق روستایی و شهری استان متفاوت بوده، به طوری که علی‌رغم بالا بودن تعداد شاغلین این بخش در سال ۱۳۴۵ در مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری، طی سال‌های گذشته تعداد شاغلین بخش صنعت در روستاها افزایش چندانی نداشته ولی در مناطق شهری سه برابر شده است. در مدت مورد نظر از هر ۱۰۰ شغل صنعتی در استان، حدود ۲۲ شغل به روستاها و حدود ۷۸ شغل دیگر به شهرها اختصاص داشته است، همین نسبت در بین شاغلین صنعت روستایی و شهری کل کشور با اندکی اختلاف وجود داشته است. به طوری که ۲۷/۳ درصد شغل‌ها صنعتی کشور به روستاها و ۷۲/۷ درصد دیگر به مناطق شهری اختصاص یافته است.

در هر یک از دوره‌های ۳۰ سال مورد بحث، تغییرات شاغلین صنعت استان متفاوت بوده، در دهه‌ی اول (۴۵-۵۵)، هم در روستاها و هم در شهرها تعداد شاغلین بخش صنعت افزایش داشته و نسبت افزایش ۹۶۶۰ نفر به نفع جامعه روستایی بوده است، در دهه‌ی دوم (۶۵-۵۵) از کل شاغلین بخش صنعت نزدیک به ۷۲ هزار شغل کاسته شده که تمام این کاهش به ضرر جامعه شهری بوده است و در دهه‌ی سوم

(۶۵-۷۵) نیز مانند دوره ی اول به تعداد شاغلین این بخش در روستاها و شهرها اضافه شده است، لکن سهم مناطق شهری و روستایی از این افزایش تفاوت چشمگیری داشته و به عبارتی شکاف بین شغل های صنعتی ایجاد شده در روستاها و شهرها ۱۷ برابر بوده، به طوری که از هر ۱۰۰ شغل صنعتی در استان ۶۳ شغل در شهرها و کمتر از ۳۷ شغل در روستاها ایجاد شده است بنابراین اگر چه با پیروزی انقلاب اسلامی گرایش به ایجاد شغل های صنعتی در روستاها افزایش یافته، لکن این تحولات در مناطق شهری بیشتر بوده است.

طی ۳۰ سال مورد بحث به تعداد و سهم شاغلین بخش خدمات، هم در مناطق روستایی و هم در مناطق شهری استان اضافه شده است، در این مدت با اینکه تعداد شاغلین این بخش در استان ۲/۸ برابر شده لکن این نسبت در کل کشور ۳/۶ برابر شده است.

میزان افزایش تعداد و سهم شاغلین بخش خدمات در مناطق شهری و روستایی استان بسیار متفاوت بوده است به طوری که در ۳۰ سال مورد بحث افزایش تعداد شاغلین خدمات شهری بیش از ۸ برابر شاغلین همین بخش در روستاها بوده و از هر ۱۰۰ شغل خدماتی بیش از ۸۹ شغل در شهرها و تنها حدود ۱۱ شغل در روستاها ایجاد شده است. در همین مدت اگر چه سهم شاغلین خدمات روستایی کشور نیز اندکی کاهش یافته (حدود ۲ درصد)، لکن نسبت افزایش شاغلین خدمات شهری به روستاهای کشور (شکاف اشتغال خدمات شهری و روستایی کشور) حدود نصف استان بوده است، به طوری که تعداد شغل های خدماتی ایجاد شده در شهرهای کشور حدود ۴ برابر شغل های خدماتی مناطق روستایی بوده و از هر ۱۰۰ شغل خدماتی کشور ۸۱ شغل به شهرها و ۱۹ شغل به روستاها اختصاص یافته است. در طول سال های ۷۵-۴۵، با اینکه سهم شاغلین خدمات در مناطق روستایی استان ۱۳/۵ درصد کاهش یافته، لکن به استثنای دهه اول (۴۵-۵۵) در تمام مقاطع بعدی تعداد شاغلین این بخش در این مناطق با افزایش مواجه شده است، ولی شکاف بین اشتغال ایجاد شده در مناطق شهری و روستایی در همین مدت تغییر داشته، به طوری که تعداد شغل های خدماتی ایجاد شده شهری در ده سال دوم (۶۵-۵۵) حدود ۲/۸ برابر مناطق روستایی بوده، لکن در ده سال بعد (۷۵-۶۵) این شکاف به شدت افزایش یافته و به ۱/۸ برابر رسیده است، بدین ترتیب از هر ۱۰۰ شغل خدماتی ایجاد شده در استان ۹۵ شغل به شهرها و حدود ۵ شغل به روستاها تعلق گرفته است، در صورتی که همین تغییرات با شدتی بسیار کمتر در بین مناطق شهری و روستایی کل کشور قابل ملاحظه می باشد، در این دوره تعداد شغل های خدماتی ایجاد شده در شهرهای کشور ۴/۵ برابر روستاها بوده و از هر ۱۰۰ شغل خدماتی ۸۲ شغل به شهرها و ۱۸ شغل نیز به روستاها اختصاص یافته است.^{۱۸}

نگاهی به تحولات اشتغال بخش های اقتصادی در بین مناطق شهری و روستایی استان، بیانگر آن است که در بین سال های ۶۵-۷۵ گرایش نسبی به ایجاد فرصت های شغلی صنعتی و خدماتی در روستاهای استان فراهم شده، لکن این تغییرات با کاهش در تعداد شاغلین بخش کشاورزی همراه بوده است. به نظر می رسد یکی از دلایل این تغییرات شغلی، پایین بودن سودآوری فعالیت های بخش کشاورزی در روستاها و گسترش شغل های خدماتی ناشی از ایجاد نهادهای انقلابی در دوران پیروزی انقلاب اسلامی و گسترش صنایع روستایی از طریق صدور مجوزهای تاسیس و احداث نواحی صنعتی در مناطق روستایی بوده است (جدول ۴).

جدول شماره ۴ - تحولات شاغلین بخش های اقتصادی مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی در طی سال های (۱۳۴۵-۷۵) (نفر - درصد)

شماره	(۱۳۴۵-۷۵)		(۱۳۵۰-۷۵)		(۱۳۶۵-۷۵)		(۱۳۷۵-۷۵)		(۱۳۸۵-۷۵)		(۱۳۹۵-۷۵)		شرح
	تعداد	سهام	تعداد	سهام	تعداد	سهام	تعداد	سهام	تعداد	سهام	تعداد	سهام	
-۱/۱	۳۲۸۶۶	-۴/۵	۱۰۸۳۳	-۴/۵	۳۱۶۰۱	-۲/۵	۱۱۲۶۵	-۱/۱	۱۲۰۹۸	۵/۶	۴۳۶۹۹	۵/۶	بخش کشاورزی
۱/۱	۸۱۰۷	۴/۵	۱۳۵۴۲	-۴/۶	۱۷۲۲۴	۲/۵	۹۱۱۷	۱	۳۴۵	-۵/۶	۲۰۶۴۹	-۵/۶	شهری
-	۴۰۹۳۳	-	۲۳۳۷۵	-	۴۰۸۲۵	-	۷۸۵۲	-	۱۵۵۲۳	-	۶۴۳۳۸	-	کل استان
-۲۲۷۵۹		۱۷۰۹	-۱۴۳۷۷	-	۱۰۳۸۲	-	۸۶۳	-	۲۳۰۵۰	-		-	نفر
۰/۲۴		۱/۱۶	۰/۵۴	-	۰/۳	-	۰/۴۷	-		-		-	نسبت روستایی به شهری
-۱۷/۳	۴۱۱۳۴	-۹/۳	۱۷۷۰۰	-۱۷	۱۳۴۴۷	-۰/۳	۵۲۵۸۱	-۱۷	۷۳۲۸۱	۰	۵۸۸۳۴	۰	روستایی
۱۷/۴	۱۴۳۳۷۸	۹/۳	۹۴۲۰۴	۱۷	۴۹۷۴۸	۰/۳	۹۳۶۰	۱۷	۵۷۳	۰	۴۹۱۷۴	۰	شهری
-	۱۸۴۵۱۴	-	۷۶۵۰۴	-	۳۶۲۰۱	-	۱۴۸۲۱۱	-	-۷۱۷۰۷	-	۱۰۸۰۰۸	-	کل استان
۱۰۳۳۴۴		۱۱۱۹۰۴	۶۳۱۹۵	-	۳۹۰۴۹	-	۷۳۸۵۵	-	۹۶۶۰	-		-	نفر
۲/۵		-	۱/۷	-	۱/۷	-	۰/۸۴	-		-		-	نسبت روستایی به شهری
-۱۳/۵	۲۲۹۰۴	-۹/۷	۲۸۸۱۶	-۹/۸	۱۹۴۰۱	-۳/۷	۷۵۰۳	۳	۲۴۳۱۳	-۱۲/۸	۶۹۱۲	-۱۲/۸	روستایی
۱۳/۵	۱۸۸۲۵۱	۰/۷	۱۳۹۵۹۷	۹/۸	۱۲۳۲۸۷	۲/۷	۶۵۸۶۴	-۳	۷۳۳۳۳	۱۲/۸	۴۸۷۵۴	۱۲/۸	شهری
-	۲۱۱۲۵۵	-	۱۶۹۴۱۳	-	۱۴۱۸۸۸	-	۶۹۲۶۷	-	۱۰۰۰۴۶	-	۴۱۸۴۲	-	کل استان
۱۶۵۴۴۷		۱۰۹۷۸۱	۱۰۳۰۸۶	-	۶۳۳۶۱	-	۴۷۴۲۰	-	۵۵۶۶۶	-		-	نفر
۸/۲		۴/۷	۶/۳	-	۱۸/۸	-	۲/۸	-		-		-	نسبت روستایی به شهری

مأخذ: سرشماری های عمومی نفوس و مسکن استان آذربایجان شرقی در طی سال های ۷۵-۱۳۴۵

خلاصه و نتیجه گیری

استان آذربایجان شرقی به لحاظ شرایط طبیعی و موقعیت اقتصادی از جمله مهم ترین استان های کشور است که می تواند نقش اساسی در بهبود اشتغال و کاهش نرخ بیکاری کشور داشته باشد، بدین جهت بررسی و تجزیه و تحلیل روند تحولات بازار کار مناطق شهری و روستایی این استان موضوع مقاله حاضر قرار گرفته که نتایج آن در بررسی شکاف اشتغال شهری و روستایی به اختصار ارائه می گردد:

۱- طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) که جمعیت استان بیش از ۷۳۷ میلیون نفر افزایش داشته، به جمعیت شهری حدود ۱۳۵ میلیون نفر و به جمعیت روستایی آن تنها ۲۵/۶ هزار نفر اضافه شده، نرخ رشد جمعیت استان ۷۷۹ درصد و نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی آن نیز به ترتیب ۲/۴۳ و ۰/۰۶ درصد بوده است. بیشترین افزایش جمعیت در هر سه منطقه ی استانی، شهری و روستایی در دوره دوم (۶۵-۱۳۵۵) اتفاق افتاده، در دوره ی اول (۵۵-۴۵) افزایش جمعیت شهری ۴/۲ برابر و در دوره دوم (۶۵-۵۵)، ۵/۱ برابر افزایش جمعیت روستایی بوده و در دوره ی سوم (۷۵-۶۵) علی رغم افزایش جمعیت شهری بالغ بر ۴۱۸ هزار نفر، از جمعیت روستایی بیش از ۱۷۰ هزار نفر کاسته شده است.

۲- با اینکه در سال ۱۳۴۵ تعداد و سهم جمعیت فعال مناطق روستایی از مناطق شهری استان بیشتر بوده، لکن تحولات اقتصادی اجتماعی موجب شده است تا میزان افزایش جمعیت فعال شهری ۳۶ برابر مناطق روستایی باشد. با توجه به اینکه نرخ رشد و میزان افزایش جمعیت فعال روستایی استان کمتر از متوسط کشور و در مناطق شهری آن بیشتر از متوسط کشور می باشد، می توان نتیجه گرفت که فرآیندهای مهاجرت از روستاها به شهرهای استان شدیدتر بوده است.

۳- طی ۳۰ سال مورد بحث تعداد شاغلین استان ۷۶۷ برابر و تعداد شاغلین مناطق شهری و روستایی آن به ترتیب ۲/۷۵ و ۷۰۹ برابر شده و افزایش سالیانه ی شاغلین شهری ۹/۴ برابر مناطق روستایی بوده است و با توجه به این که این نسبت در متوسط کشور ۴/۲۷ برابر بوده می توان نتیجه گرفت، که شکاف اشتغال شهری و روستایی استان بسیار بیشتر و حدود ۲ برابر متوسط کشور بوده است.

۴- در طول سال های (۷۵-۱۳۴۵) تنها ۹/۶ درصد شغل های استان در روستاها و ۹۰/۴ درصد دیگر در شهرهای استان ایجاد شده و این در حالی است که نه تنها از تعداد بیکاران شهری کاسته نشده بلکه بیش از ۳۲ هزار نفر به بیکاران شهرهای استان اضافه شده است. بدین ترتیب ملاحظه می شود که علی رغم اتکای اشتغال زایی استان به مناطق شهری، مشکل بیکاری استان حل نشده و این معضل هم از روستاها به شهرها انتقال یافته است.

۵- در حالی که بیشترین کاهش تعداد و سهم شاغلین کشاورزی در روستاها روی داده به تعداد و سهم شاغلین بخش های صنعتی و خدمات شهری اضافه شده است، میزان افزایش شاغلین بخش صنعت و خدمات شهری به ترتیب ۳/۵ و ۸/۲ برابر شاغلین همین بخش های مناطق روستایی بوده، از هر ۱۰۰ شغل بخش صنعت استان حدود ۲۲ شغل به روستاها و ۷۸ شغل به شهرها و از هر ۱۰۰ شغل خدماتی ایجاد شده در استان نیز حدود ۱۱ شغل به روستاها و ۸۹ شغل دیگر به شهرها اختصاص داشته است. بنابراین در

تمام بخش های اقتصادی تمرکز در ایجاد اشتغال مربوط به شهرهای استان بوده و شکاف اشتغال در مناطق شهری و روستایی بیشتر در بخش خدمات وجود داشته است.

۶- طی ۳۰ سال گذشته بی ثباتی و ناپایداری در بازار نیروی کار روستایی بیش از شهرهای استان بوده، به طوری که تحرکات و نوسانات اشتغال در دهه اول (۴۵-۵۵) در بخشهای کشاورزی و خدمات روستایی در جهت صنعت بوده و در دهه دوم (۶۵-۵۵) کاهش شدید اشتغال روستایی در بخش صنعت حاکم شده و به تعداد شاغلین روستایی در بخش های کشاورزی و خدمات اضافه شده و در دهه سوم (۶۵-۷۵) از تعداد شاغلین بخش کشاورزی مناطق روستایی کاسته شده و به شاغلین بخش های صنعت و خدمات اضافه شده است. در طول دهه آخر افزایش ایجاد اشتغال صنعتی در مناطق روستایی از یک طرف و ایجاد نهادهای انقلاب از طرف دیگر بر افزایش شغل های صنعتی و خدماتی روستاها موثر بوده و پایین بودن سود ناشی از تولید محصولات، بخش کشاورزی این تحولات را تشدید نموده است.

پیشنهادات

بررسی تحولات اشتغال در مناطق شهری و روستایی استان آذربایجان شرقی در طی ۳۰ سال (۷۵-۱۳۴۵) بیانگر آن است که در این مدت اتکای سیاست اشتغال زایی استان همانند مناطق شهری کشور بوده به طوری که تعداد فرصت های شغلی ایجاد شده در شهرها بیش از ۹ برابر مناطق روستایی بوده است، از آنجا که شکاف اشتغال ایجاد شده بین مناطق شهری و روستایی بیشتر از متوسط کشور بوده، میزان افزایش و نرخ رشد کل جمعیت و جمعیت فعال روستاهای استان به مراتب کمتر از متوسط کشور بوده است، به عبارت دیگر گرایشات شغلی شدید به مناطق شهری استان، موجب شده تاروند مهاجرت از روستاها به شهرهای استان به مراتب شدیدتر از متوسط کشور باشد.

با آنکه آمار آخرین نمونه گیری در خصوص اشتغال و بیکاری کشور، بیانگر پائین بودن نرخ بیکاری استان آذربایجان شرقی در مقایسه با ۲۷ استان دیگر کشور می باشد، لکن روند تمرکز شدید اشتغال در شهرهای استان که عمدتاً در بخش خدمات قابل ملاحظه می باشد بیانگر مشکلات متعدد اجتماعی و اقتصادی در روستاها و شهرهای استان است که در سالهای گذشته وجود داشته و در سالهای آینده تشدید نیز خواهد شد. زیرا این روند علاوه بر تمرکز جمعیت و امکانات رفاهی در شهرها، استفاده مناسب از منابع طبیعی و سرمایه گذاری های انجام شده در روستاهای استان را با مشکل مواجه می سازد. با توجه به تحولات گذشته می توان دریافت که سرمایه گذاری ها و ایجاد فرصت های شغلی با تاکید بر مناطق شهری استان، نتوانسته است مشکل بیکاری را تخفیف دهد و چنانچه سیاست های متناسب و متوازن سرمایه گذاری بین مناطق شهری و روستایی استان پی گیری نشود، آثار منفی متعدد اجتماعی و اقتصادی و هدایت گسترده منابع به شهرها تشدید شده و از استفاده بهینه از منابع، در گستره وسیع استان جلوگیری خواهد نمود. نظر به اثرات مثبت ایجاد اشتغال در توزیع متناسب درآمد و تخفیف فرایندهای بدون برنامه مهاجرت از روستاها به شهرها پیشنهاد می شود که، اولاً مجموعه سیاست های کلان اشتغال زایی بانگرس برنامه ریزی منطقه ای و سیاست های آمایش زمین در استان تهیه و تدوین گردد. ثانیاً بر آیند این سیاست ها نه تنها باید منجر به کاهش شکاف اشتغال موجود بین مناطق شهری و

روستایی شود، بلکه گسترش بی رویه مهاجرت های روستایی، هم منجر به افزایش معضلات اجتماعی و اقتصادی در شهرها می شود، و هم کارائی سرمایه گذاری های صورت گرفته در مناطق روستایی را به شدت آسیب پذیر می سازد. همچنین از آنجا که بررسی های انجام شده حاکی از توانمندی ها و استعداد های متعدد کشاورزی، صنعتی و خدماتی در روستاهای استان می باشد، این مسئله حائز اهمیت خاصی است. ایجاد اشتغال در مناطق روستایی با سرمایه کمتر و در زمان کوتاه تر صورت می گیرد که به کاهش فقر مطلق روستایی کمک می کند و در تخفیف معضلات شهری نظیر مسکن، ترافیک، آلودگی هوا و محیط زیست، نرخ تورم و... نیز موثر واقع می شود. ثالثاً نظریه وجود شکاف زیاد بین اشتغال شهری و روستایی در بخش خدمات، باید سیاست های ایجاد اشتغال روستایی در این بخش متمرکز شود و همزمان در بخش های صنعت و کشاورزی نیز فرصت های شغلی مورد توجه قرار گیرد. در همین راستا توصیه می شود تا مجموعه سیاست های اشتغال زایی در مناطق شهری و روستایی نیز به طور مشخص تدوین گردد، باید در مناطق روستایی استفاده بهینه از منابع موجود (آب، خاک، تنوع زیستی، جنگل، مرتع و...) خصوصاً برنامه ریزی در اجرای فعالیت های آبخیزداری، تشکیل تعاونی های خدماتی قبل و بعد از مرحله تولید و حمایت از تشکل های فارغ التحصیلان روستایی در جهت ایجاد فرصت های شغلی مورد توجه قرار گیرد، و در مناطق شهری نیز باید گرایش ایجاد اشتغال به شهرهای کوچک و متوسط سوق یابد.

منابع

- ۱- اولین گزارش توسعه انسانی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸). سازمان برنامه و بودجه.
- ۲- آمارنامه کشاورزی سال زراعی (۱۳۷۹-۱۳۷۸)، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، وزارت جهاد کشاورزی، تیرماه (۱۳۸۰).
- ۳- آمارگیری از ویژگی های اشتغال و بیکاری خانوار سال ۱۳۷۹، مرکز آمار ایران، (۱۳۸۰).
- ۴- برنامه پنج ساله سوم توسعه استان آذربایجان شرقی، جلد اول و دوم، سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، (آبان ماه ۱۳۷۷).
- ۵- تودارو مایکل، توسعه اقتصادی در جهان سوم، غلامعلی فرجادی، جلد اول، چاپ پنجم سازمان برنامه و بودجه، (۱۳۶۹).
- ۶- تودارو مایکل، توسعه اقتصادی در جهان سوم، غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی، جلد دوم، چاپ دوم، سازمان برنامه و بودجه، (۱۳۶۹).
- ۷- سالنامه آماری نیروی انسانی، ۱۳۷۷، وزارت کار و امور اجتماعی، معاونت طرح و برنامه ریزی، اداره کل آمار و نیروی انسانی و خدمات ماشینی، جلد اول، بهمن (۱۳۷۷).
- ۸- روزنامه اطلاعات (۸۰/۶/۲۷، ۸۰/۷/۳).
- ۹- طرح جامع مطالعات قابلیت سنجی استان آذربایجان شرقی، جلد سوم، سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، ۱۳۷۶ قره باغیان، مرتضی، اقتصاد رشد و توسعه، جلد دوم نشر نی، (۱۳۷۳).
- ۱۰- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری ۱۳۷۸، (زمستان ۱۳۷۹).
- ۱۱- مرکز آمار ایران، سرشماری های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ استان آذربایجان شرقی
- ۱۲- مرسلی، ادریس، بررسی شکاف اشتغال شهری و روستایی کشور طی ۴۰ سال (۱۳۴۵-۷۵) وزارت جهاد کشاورزی، معاونت عمران صنایع روستایی، مدیریت طرح و برنامه ریزی، (اردیبهشت ۱۳۸۰).
- ۱۳- مرسلی، ادریس، بررسی وضعیت اجتماعی و اقتصادی استان آذربایجان شرقی (با تاکید بر مناطق روستایی)، وزارت جهاد سازندگی، معاونت عمران و صنایع روستایی، مدیریت طرح و برنامه ریزی، (۱۳۷۸).
- ۱۴- مومنی، فرهاد، انتخاب های استراتژیک در توسعه روستایی، وزارت جهاد سازندگی معاونت عمران و صنایع روستایی، مدیریت طرح و برنامه ریزی، ص (۸۱-۸۲).
- ۱۵- میدری، سید احمد، بررسی علل موفقیت کشور چین در ایجاد اشتغال با تاکید بر بنگاه های شهر و روستا، وزارت کار و امور اجتماعی، موسسه کار و تامین اجتماعی، (خرداد ۱۳۷۸).

پی نوشت:

- ۱- منظور از مساحت حاکی از این است که بر این اساس مساحت کل کشور ۱۶۲۹۹۱۸ کیلومتر می باشد، مراجعه شود به سالنامه آماری سال ۱۳۷۸، مرکز آمار ایران، (زمستان ۱۳۷۹، ص ۱۱).
- ۲- آمارنامه کشاورزی سال زراعی ۱۳۷۸-۷۹، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، وزارت کشاورزی، (تیر ۱۳۸۰، ص ۳ تا ۷).
- ۳- تعداد کل کارگاه های صنعتی کشور در سال ۱۳۷۷ معادل ۱۴۲۶۳ کارگاه با ارزش افزوده ای برابر ۴۲۰۵۹ میلیارد ریال بوده است، جهت اطلاع مراجعه شود به همان (منبع شماره ۱، ص ۲۷۳ و ۲۹۳).
- ۴- طی سال های ۷۵-۱۳۵۵ نرخ فعالیت استان آذربایجان شرقی در حدود نرخ فعالیت کشور بوده و نرخ بیکاری آن نیز حدود ۳ درصد پایین تر از متوسط کشور بوده است، مراجعه شود به «بررسی وضعیت

- اجتماعی و اقتصادی استان آذربایجان شرقی با تاکید بر مناطق روستایی» ادريس مرسلی، مدیریت طرح و برنامه ریزی معاونت عمران و صنایع روستایی وزارت جهاد سازندگی، (اسفند ۱۳۷۷، ص ۱۵).
- ۵- آمارگیری از ویژگی های اشتغال و بیکاری خانوار، سال ۱۳۷۹، مرکز آمار ایران، (۱۳۸۰، ص ۳۴).
- ۶- تعداد بیکاران اضافه شده استان در چهار ماه اول سال ۱۳۷۹ معادل ۱۹۴۱ نفر بوده، در حالیکه همین تعداد در ۴ ماهه اول سال ۱۳۸۰ به ۲۵۰۲ نفر افزایش یافته است. مراجعه شود به روزنامه ی اطلاعات، (۸۰/۶/۲۷، ص ۱۹).
- ۷- از نظر تئوری «شکاف اشتغال» مقدار کمبود اشتغال در حالت تعادل تولید ملی نسبت به اشتغال در ظرفیت واقعی تولید می باشد، جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به «توسعه اقتصادی در جهان سوم»، مایکل تودارو، جلد دوم، ترجمه غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی، چاپ دوم، سازمان برنامه و بودجه، (۱۳۶۹، ص ۸۵۵).
- ۸- جهت اطلاع مراجعه شود به اقتصاد، «رشد و توسعه» مرتضی قره باغیان، جلد دوم، نشر نی، (۱۳۷۳، ص ۶۶۰).
- ۹- مراجعه شود به «اولین گزارش توسعه ی انسانی جمهوری اسلامی ایران» (۱۳۷۸)، سازمان برنامه و بودجه، ص ۵۷.
- ۱۰- در همین مدت جمعیت کل کشور از ۲۵۷ میلیون نفر به ۶۰/۵ میلیون نفر افزایش یافته که نرخ رشد متوسط آن ۲/۸۶ درصد در سال بوده است. طبق آخرین آمار موجود جمعیت کشور حدود ۶۴ میلیون نفر می باشد که حدود ۴۱ میلیون نفر آن در شهرها و بیش از ۲۳ میلیون نفر در روستاها سکونت دارند. مراجعه شود به روزنامه ی اطلاعات (۸۰/۷/۳۰، ص ۲۰).
- ۱۱- افزایش جمعیت شهری کشور در بین سال های (۴۵-۵۵) حدود ۲/۲۶ برابر افزایش جمعیت روستایی، در بین سال های (۶۵-۵۵) معادل ۲/۳۲ برابر و در بین سال های (۷۵-۶۵) حدود ۱۵/۶ برابر بوده است. در صورتی که همین آمار بر اساس جدول ۲ مقاله حاضر به ترتیب در دو مقطع اولیه ۴/۲ و ۵/۱ برابر بوده و در بین سال ها (۶۵-۷۵) جمعیت مطلق روستایی با کاهش مواجه شده است. جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به «بررسی شکاف اشتغال شهری و روستایی کشور در طی ۴۰ سال (۷۵-۱۳۳۵)»، ادريس مرسلی، مدیریت طرح و برنامه ریزی معاونت عمران و صنایع روستایی، اردیبهشت (۱۳۸۰، ص ۲).
- ۱۲- جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به (منبع شماره ۱۱، ص ۶).
- ۱۳- جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به (منبع شماره ۴).
- ۱۴- جهت انجام این مقایسه مراجعه شود به مومنی، فرشاد، «انتخاب های استراتژیک در توسعه ی روستایی»، مدیریت طرح و برنامه ریزی معاونت عمران و صنایع روستایی وزارت جهاد سازندگی، (۱۳۷۶، ص ۲۸).
- ۱۵ این نظریه که توسط آرتور لوتیس مطرح و به وسیله جان فی و گوستاو رائیس تدوین و بسط داده شده اقتصاد کشورهای جهان سوم را به دو بخش «الف) بخش معیشتی روستایی و (ب) بخش صنعتی شهری نوین» تقسیم می کند که با سیاست های اعمال شده، نیروی کار به علت بازدهی پایین از بخش سنتی به بخش نوین که دارای بازدهی بالایی است منتقل می شود و مشکل بیکاری در این کشورها از بین می رود. جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به مایکل تودارو، «توسعه ی اقتصادی در کشورهای جهان سوم»، ترجمه ی غلامعلی فرجادی (۱۳۷۰)، چاپ پنجم، سازمان برنامه و بودجه، (ص ۲۸۴).
- ۱۶- مراجعه شود به همان منبع، ص ۳۴۹.
- ۱۷-مراجعه شود به (منبع شماره ۱۱، ص ۴).
- ۱۸- مطالعات انجام شده در سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان بیانگر توانمندی های مناطق روستایی استان در بخش های کشاورزی، صنعت و خدمات می باشد و آموزش و ترویج روستاییان به منظور ارتقاء بهره وری در تمام ابعاد تولید از اهمیت ویژه ای در این زمینه برخوردار است. جهت اطلاع بیشتر مراجعه شود به: طرح جامع مطالعات قابلیت سنجی استان آذربایجان شرقی، جلد سوم، سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، ۱۳۷۶.